

Вусная гісторыя і культура памяці ў Беларусі: уводзіны ў канцэпцыю архіва і яго задачы

Ствараючы першы беларускі “Онлайн архіў вуснай гісторыі”, варта ахарактарызаваць сам феномен вуснай гісторыі і ягонае месца як у грамадска-культурным жыцці, так і ў сістэме гуманітарных і сацыяльных навук у Беларусі. Што такое вусная гісторыя? У чым яе актуальнасць для культуры памяці і, наогул, для беларускай гуманістыкі? Што зроблена ў Беларусі ў галіне вуснай гісторыі? І, нарэшце, якімі павінны быць асноўныя задачы электроннага архіва вуснай гісторыі?

Вусная гісторыя: этапы развіцця

Вусная гісторыя (*Oral history*) з’яўляецца адным з найбольш старажытных і адначасна наватарскіх накірункаў сусветнай гістарыяграфіі. Гэты парадокс у вялікай ступені абумоўлены тым, што асноўным даследчым метадам вуснай гісторыі з’яўляецца інтэрв’ю. Якраз вусныя крыніцы былі асноўнымі для першых класікаў сусветнай гістарычнай навукі. Брытанскі даследчык Пол Томпсан (Paul Thompson), якога часта называюць заснавальнікам сучаснай вуснай гісторыі, меў усе падставы заявіць, што **вусная гісторыя існуе столькі, колькі існуе сама гісторыя**.

Адыход даследчыкаў ад вуснай крыніцы адбыўся ў другой палове XIX ст. і быў звязаны з прафесіяналізацыяй гісторыі і афармленнем асобнага сацыяльнага статусу даследчыка. Гісторык павінен быў прайсці ўніверсітэцкую падрыхтоўку і абараніць дысертацыю. Апошняя з улікам дамінуючага сродку камунікацыі грунтавалася на пісьмовых крыніцах, якія месціліся пераважна ў архівах.

Вяртанне вуснай крыніцы ў акадэмічны і навуковы дыскурс адбывалася ў другой палове XX ст. Яно было абумоўлена як істотнымі зменамі ў сродках камунікацыі, што моцна паўплывала на ўяўленне пра гістарычную крыніцу і выклікала цікавасць да вуснай культуры, так і пасляваеннымі пераменамі ў сацыяльным жыцці. Не менш важную ролю адыграў г.зв. “антрапалагічны паварот” у сацыяльных і гуманітарных навук, які выклікаў неабходнасць абнаўлення даследчых метадаў і праблематыкі гісторыі. Першымі пра гэта загаварылі яшчэ ў канцы 1920-х – 1930-я гг. заснавальнікі славутай гістарычнай школы “Аналаў” французскія даследчыкі Марк Блок (Marc Bloch) і Люсьен Феўр (Lucien Febvre). Іх намаганнямі гісторыя пачала ператварацца ў міждысцыплінарную навуку пра Чалавека ў часе. Даследчыкі паспрабавалі весці дыялог з мінулым з пазіцыі “чалавечага вымярэння гісторыі”. Увага пачала канцэнтравацца таксама на г.зв. “людзях без архіваў”, тых, каго расійскі даследчык А.Гурэвіч называў “маўклівай большасцю гісторыі”. У межах традыцыйнай гістарыяграфіі яны, фактычна, заставаліся па-за гісторыяй. Пры гэтым ролю гістарычнай крыніцы маглі адыграць, практычна, усе сляды і праявы чалавечай дзейнасці...

Першай краінай, дзе вусная гісторыя атрымала акадэмічнае прызнанне сталі ЗША. Адбылося гэта напрыканцы 1940-х гг. і было звязана з навуковай зацікаўленасцю будучага кіраўніка Амерыканскай асацыяцыі вуснай гісторыі Алана Нэвінса (Allan Nevins) і дзейнасцю Цэнтра па вывучэнню вуснай гісторыі пры Калумбійскім універсітэце. Першыя праекты вуснай гісторыі месціліся ў рамках традыцыйнага разумення мінулага як гісторыі “вялікіх людзей і вялікіх падзей”. Найчасцей запісваліся вусныя ўспаміны славутых асобаў, а вусная гісторыя ўспрымалася як галіна архівістыкі.

Сёння можна сцвярджаць, што ў апошнія дзесяцігоддзі XX ст. вусная гісторыя перажыла істотную эвалюцыю. Першы амерыканскі вопыт трактоўкі вуснай гісторыі як матэрыялу для напісання біяграфій вядомых асобаў змяніўся ў 1960-я гг. “пазітывісцкім” этапам. **Даследчыкі падкрэслівалі дакладнасць вуснай крыніцы, сцвярджаючы здольнасць памяці захоўваць вусную інфармацыю на працягу некалькіх пакаленняў, адзначалі падабенства вуснай крыніцы з традыцыйнай пісьмовай. *Oral history***

успрымалася як сапраўднае акно ў мінулае, якому ўжо непатрэбны каментар гісторыка. Яна прапанавала альтэрнатыўную гісторыю, у якой актыўную ролю адыгрывала якраз тая самая “маўклівая большасць”.

Вусныя крыніцы вярталі чытача да звычайных даляглядаў чалавечага жыцця, нараджалі пэўны сацыяльны актывізм, які выразна прысутнічаў, напрыклад, у працах Пола Томпсана. Менавіта ён сцвярджаў, што вусная гісторыя “напаўняе гісторыю жыццём і пашырае яе маштаб. Яна дазваляе знайсці герояў не толькі сярод правадыроў і лідэраў, але таксама сярод невядомай большасці [...] дапамагае найменш абароненым людзям, асабліва старым, адшукаць годнасць і ўпэўненасць [...] спрыяе кантактам, а значыць, узаемаразуменню, паміж сацыяльнымі класамі і пакаленнямі [...] дапамагае людзям адчуваць сябе людзьмі. Не менш важна, што вусная гісторыя кідае выклік агульнапрызнаным гістарычным міфам, аўтарытарнасці суджэнняў, закладзенай у навуковай традыцыі. Яна спрыяе радыкальнаму пераўтварэнню сацыяльнага сэнсу гісторыі”.

Напрыканцы 1970-х гг. аптымізм змяніўся крытычным роздумам пра асаблівасці феномена памяці, ролю аповеду ў стварэнні асобнай рэальнасці чалавечай свядомасці, разважаннімі пра адноснасць мяжы паміж “аб’ектыўным фактам” і яго ўспрыняццем чалавекам. Многія даследчыкі пачалі ўсведамляць, што **ўспаміны не ўтрымліваюць “чыстага факту”, і, што яны маюць дачыненне з індывідуальнай або калектыўнай інтэрпрэтацыяй падзеяў, у якой немагчыма раздзяліць гістарычны факт і свядомасць рэспандэнта.** Таксама адзначалася, што ўспаміны змяняюцца з цягам часу пад уздзеяннем, як індывідуальнага вопыту, так і змяненняў, якія адбываюцца ў ацэнках мінулага ў грамадстве ў цэлым. Стала відавочным, што ўспаміны асобнага чалавека і культурная памяць знаходзяцца ў пастаянным узаемадзеянні. Зрэшты, аповед пра мінулае заўсёды служыць пэўным інтарэсам сучаснага. Успаміны часта тлумачыць і абгрунтоўваюць пункт погляду і пазіцыю рэспандэнта.

Аб’ектам крытычнага аналізу стаў таксама даследчы метада вуснай гісторыі – інтэрв’ю. Адзначалася, што падчас нараджэння вуснай крыніцы адбываецца дыялог з інтэрв’юэрам, які аказвае ўздзеянне на змест інтэрв’ю. Асоба і прафесійныя інтарэсы гісторыка непазбежна прысутнічаюць у ствараемай крыніцы.

Апошняя зусім не азначае, што вусныя крыніцы не маюць ніякай каштоўнасці з пункту гледжання факталагічнай дакладнасці. Інтэрв’ю вельмі часта паведамляюць нам пра неведомыя факты або неведомыя аспекты вядомых падзеяў, дазваляюць зазірнуць у недаследаваныя сферы штодзённага жыцця неэлітарных колаў грамадства і г.д. Галоўная праблема даследчыка – гэта пацвярджэнне верагоднасці вуснай крыніцы. Зрэшты, з праблемай верагоднасці крыніцы сутыкаюцца ўсе гісторыкі, у т.л. “гісторыкі-дакументалісты”.

Вусная крыніца, сапраўды, неаб’ектыўна, але гэта датычыць кожнай крыніцы, хоць пісьмовыя для большасці даследчыкаў усё яшчэ маюць пэўны арэол сакральнасці. Адсутнасць аб’ектыўнасці вуснай крыніцы абумоўленая ўжо тым, што яна сучасная не вывучаемай падзеі, а самому даследаванню. Яна ствараецца штучна і з пэўнай мэтай.

Але не трэба палохацца гэтай суб’ектыўнасці. Наадварот, паводле італьянскага даследчыка Алесандра Партэлі (Alessandro Portelli), **сапраўдная ўнікальнасць і каштоўнасць вуснай крыніцы якраз у суб’ектыўнасці расказчыка.** *Oral history* дае нам інфармацыю не столькі пра падзеі мінулага, колькі пра сэнс і значэнне гэтых падзеяў. З’яўляецца магчымасць даследаваць, напрыклад, суб’ектыўнае ўспрыняцце падзеі асобнай сацыяльнай групай або “звычайным чалавекам”, які воляю абставінаў стаўся яе сведкам ці непасрэдным ўдзельнікам. А гэта таксама належыць кампетэнцыі гісторыка...

Амерыканскі даследчык Ян Вансіна (Jan Vansina) слухна заўважыў, што вусныя крыніцы – гэта дакументы сучаснасці. Але адначасна яны застаюцца пасланнем з мінулага. Звязаць іх змест толькі з сучаснасцю, значыць калечыць традыцыю. Але

ігнараванне сучаснасці таксама недапушчальнае. Трэба разумець, што вусныя крыніцы заўсёды адлюстроўваюць і мінулае, і сучаснае.

Варта адзначыць, што гістарычная каштоўнасць вусных крыніцаў заснаваная на трох моцных баках: 1) яны могуць даць каштоўную інфармацыю; 2) яны адлюстроўваюць як індывідуальную, так і калектыўную памяць; 3) яны фіксуюць чалавечыя разважанні пра мінулае, а гэта якраз тая гістарычная перспектыва, якая дазваляе зразумець сэнс гісторыі.

Калі даследаванні памяці вучаць нас, што ўсе гістарычныя крыніцы прасякнутыя суб'ектыўнасцю, то прысутнасць жывых галасоў з мінулага абавязвае даследчыкаў правяраць ўласныя тлумачэнні меркаваннямі сведкаў. Як заўважыў адзін з даследчыкаў, мы не можам сцвярджаць, што бацькі не гаравалі, калі паміралі іх дзеці, толькі на той падставе, што дзіцячая смяротнасць была звычайнай з'явай, не запытаўшы пра гэта саміх бацькоў...

Гістарычнае даследаванне, якое выкарыстоўвае вусныя крыніцы, заўсёды будзе незакончаным па прычыне спецыфікі самой прыроды крыніцаў, а даследаванне, якое не выкарыстоўвае вусныя крыніцы (для тых перыядаў, калі яны існуюць), будзе няпоўным.

Абагульняючы шматлікія вызначэнні *Oral history*, трэба прызнаць, што большасць даследчыкаў разумее яе як **запіс, архівацыю і аналіз інтэрв'ю са сведкамі або ўдзельнікамі мінулых падзеяў. Вельмі важнымі кампанентамі з'яўляецца наступная інтэрпрэтацыя вуснай крыніцы даследчыкам.** Якраз гэтым вуснагістарычнае даследаванне адрозніваецца ад звычайнага запісу вусных успамінаў.

Польскі даследчык Пётр Філіпкоўскі (Piotr Filipkowski) прапанаваў больш дакладнае вызначэнне, у адпаведнасці з якім вусная гісторыя – гэта ўсвядомленая ў рамках пэўнай навуковай дысцыпліны размова двух людзей наконт некаторых аспектаў перажытага мінулага, якія лічацца гістарычна важнымі. Гэтая размова павінна рэгістравацца. **Пры гэтым трэба ясна ўсведамляць, што інтэрв'ю з'яўляецца дыялогам, форма і змест якога залежыць ад пытанняў, ад уяўленняў інтэрв'юэра наконт важнасці тых або іншых аспектаў, ад метадаў інтэрпрэтацыі, а таксама ад шматлікіх кантэкстаў, якія прысутныя ў свядомасці таго, хто задае пытанні.**

П.Філіпкоўскі заўважыў, што гэтае вызначэнне не датычыць праблемы першачарговай зацікаўленасці даследчыка. Яго могуць цікавіць гістарычныя факты, пра якія распавядае рэспандэнт, і тады мы маем дачыненне з *гістарычным дыскурсам*. А мажліва ў фокусе даследавання знаходзіцца якраз значэнне або сэнс, які рэспандэнт надае гэтым фактам. У гэтым выпадку можна казаць пра *сацыялагічны дыкурс*. Зразумела, што гэта зусім не азначае, што першым павінен займацца гісторык, а другім – сацыёлаг.

Гістарычны дыкурс найбольш датычыць сацыяльнай гісторыі, у тым ліку гісторыі “знізу”, якая, паводле Джыма Шарпа (Jim Sharpe), вяртае гісторыю тым сацыяльным групам, што звычайна ігнараваліся акадэмічнымі даследчыкамі. *Oral history* – надзвычай важная крыніца для вывучэння гісторыі штодзённасці...

Сацыялагічны дыкурс факсіруецца на тым, што і як распавядае рэспандэнт, як ацэньвае падзеі, які сэнс ім надае. Ужо згаданы А.Партэлі адзначаў, што вусныя ўспаміны як пэўны феномен могуць утрымліваць памылкі, недакладнасці, хлусню і г.д. Але ўся гэтая “суб'ектыўнасць” таксама з'яўляецца прадметам гістарычнай навукі. На думку даследчыка, “не існуе хлуслівых вусных крыніцаў. Пасля таго, як мы праверылі іх факталагічную верагоднасць па ўсім крытэрыям гісторыка-філалагічнай крытыкі [...] асабліваць вуснай гісторыі заключаецца ў тым, што “памылковыя сцвярджэнні” ўсё ж такі верныя, і што яны гавораць нам нават больш, чым факталагічна дакладныя апісанні. Верагоднасць вуснай крыніцы – гэта верагоднасць ІНШАГА парадку [...] Значэнне вусных крыніцаў частую звязана не з іх адпаведнасцю фактам, а з іх адхіленнем ад фактаў, калі ў гульні ўступаюць фантазіі, уяўленні, страсці”.

Якраз таму *Oral history* – гэта не толькі (ці не столькі!) пошук гістарычных фактаў, але, магчыма, у першую чаргу – феномен інтэрпрэтацыі, у якім рэспандэнт павінен займацца пэўнай селекцыяй, вымушаны выбіраць, што і як распавядаць...

Сёння вусная гісторыя становіцца крыніцай міждысцыплінарных, а таксама гістарычных, антрапалагічных, сацыялагічных ды іншых даследаванняў. Яна выступае як адпаведны інструментарый вывучэння шматмернасці чалавечага жыцця і вопыту.

Вусная гісторыя ў Беларусі

Oral history атрымала прызнанне як акадэмічная дысцыпліна ў большасці краінаў Еўропы і свету. Аднак гэтага не адбылося ў Беларусі, гістарычная навука якой усё яшчэ грунтуецца пераважна на неапазітывісцкай філасофіі. Акадэмічнай навукай вусная гісторыя разглядаецца ў лепшым выпадку як дадатковы даследчы метада, які можа толькі “праілюстраваць” высновы, зробленыя на падставе пісьмовых гістарычных крыніцаў. Апроч таго для бюракратызаванай прафесійнай навукі міждысцыплінарнасць вуснай гісторыі з’яўляецца толькі перашкодай для яе ўнясення ў вызначаны і зацверджаны рэестр сацыяльных і гуманітарных дысцыплінаў.

Між тым для беларускай гістарычнай навукі, як і для культурнай памяці наогул, *Oral history* мае вялікае значэнне. У першую чаргу трэба адзначыць вялікі патэнцыял гэтага навуковага накірунку ў тых “баях за гісторыю”, якія разгарнуліся ў беларускім грамадстве амаль адразу пасля распаду СССР.

Спачатку праблема зводзілася да дамінавання “савецкай спадчыны” ў гуманістыцы. Усё ж такі большасць гісторыкаў фармаваліся як даследчыкі ва ўмовах спецыфічнай практыкі дакументальнай мовы (напісана адно, а трэба разумець іншае), псіхалогіі вымушанага падвойнага мыслення, звычкі да ідэалагічнага самарэдагавання. Гісторыкі савецкага перыяду аказаліся пакінутымі сам на сам з крыніцамі афіцыйнага характару. Не ўсе з іх вытрымалі гэтае выпрабаванне. Знаёмства з іх працамі прымушае згадаць словы Люсьена Феўра: “Самы агідны тып хлусні – гэта хлусня, якая абапіраецца на гістарычныя факты”.

Навукоўцаў зрэдку цікавіла сацыяльная гісторыя. Галоўная ўвага надавалася гісторыі Камуністычнай партыі і развіццю народнай гаспадаркі. Нядзіўна, што даследчыкі “не заўважылі” катастрофу калектывізацыі, заняпад беларускай культуры, дэградацыю маральных каштоўнасцяў. Яны не прыкмецілі разбуральнага ўплыву сацыялістычных пераўтварэнняў на культурную эліту нацыі, не здолелі асэнсаваць падзеі апошняй вайны як агульначалавечую трагедыю...

Праўда, пры гэтым і ў савецкі час пісаліся ўспаміны, выдаваліся зборнікі мемуараў, прысвечаныя, напрыклад, рэвалюцыйным падзеям або постаці Уладзіміра Ульянава і яго блізкага атачэння. Але, звычайна, гэта былі выключна ідэалагічныя, а не навуковыя праекты.

Сярод іншых фактараў асаблівай актуальнасці вуснай гісторыі на постсавецкай прасторы трэба адзначыць і тое, што сацыяльныя і ваенныя катастрофы першай паловы ХХ ст. прывялі да вынішчэння масіваў пісьмовых дакументаў. Наогул, мінулае стагоддзе, якое сталася эпохай ліквідацыі непісьменнасці, адначасна прынесла змяншэнне значнасці традыцыйных эпістальярных матэрыялаў, знішчыла традыцыі сямейных архіваў, выклікала спад мемуарнай творчасці. Выхад з супярэчнасці паміж патрэбай вывучэння сацыяльнай гісторыі і станам крыніцаў можа быць знойдзены якраз у стварэнні адпаведных дакументальных матэрыялаў сродкамі вуснай гісторыі.

Зразумела, што вусная гісторыя не магла развівацца ва ўмовах камуністычнага таталітарызму. Савецкі час не быў перыядам шчырасці нават з самім сабой, не гаворачы ўжо пра суразмоўцу, які мог аказацца даносчыкам. Для жыхара СССР пісаць мемуары, весці асабісты дзённік, выказваць і тым больш запісваць ўражанні пра тое, што адбывалася, было небяспечна. Ніхто не мог гарантаваць, што гэтыя дакументы не апынуцца ў “кампетэнтных органах” і не стануць доказами антысавецызму аўтара.

Канец 1980-х – пачатак 1990-х гг. характарызаваўся вялікай цікавасцю да мінулага Беларусі. Грамадства адкрывала для сябе прывабнасць і веліч айчыннай гісторыі. І

першыя спробы вуснагістарычных даследаванняў, якія рабіліся пераважна даследчыкамі беларускай літаратуры і журналістамі, знаёмлілі чытачоў з невядомымі фактамі з жыцця славурых беларусаў і прапанавалі зусім іншую перспектыву бачання мінулага.

Але новая практыка гістарычных даследаванняў развіцця не атрымала. Пасля абрання прэзідэнтам Беларусі А.Лукашэнкі (1994) паступова пачала рэалізоўвацца гістарычная палітыка, арыентаваная на рэанімацыю савецкай версіі мінулага Беларусі. З цягам часу гэтая версія перажыла пэўную мадэрнізацыю, “узбагацілася” канцэпцыйнай абноўленага “заходнерусізму”. Менавіта яна сёння дамінуе ў сістэме гістарычнай адукацыі.

Затое ў галіне навуковых даследаванняў, нягледзячы афіцыйную *Geschichtspolitik*, даволі паспяхова развіваецца альтэрнатыўная версія мінулага Беларусі. У вялікай ступені яна грунтуецца на дасягненнях сусветнай гістарыяграфіі, якія паспрыялі істотнаму пераасэнсаванню “нацыянальна-дзяржаўнай канцэпцыі” пачатку 1990-х гг. Сучасная гістарычная беларусістыка, прадстаўленая пераважна незалежнымі ад дзяржавы навуковымі арганізацыямі і часопісамі, імкнецца да асэнсавання Беларусі і яе жыхароў у якасці суб’екту гістарычнага працэсу. Супрацьстаянне “лукашызацыі” гістарычнай навукі набыло характар сапраўдных “баёў за гісторыю”. У гэтым супрацьстаянні *Oral history* павінна адыграць вельмі важную ролю.

У якім стане сёння знаходзіцца беларуская вусная гісторыя?

Адказ на гэтае пытанне не будзе прэтэндаваць на вычарпальнасць. Міждысцыплінарны характар вуснай гісторыі абумовіў выкарыстанне яе галоўнага даследчага метаду прадстаўнікамі розных навук і розных сегментаў грамадскага жыцця. У прыватнасці, метады інтэрв’ю аднымі з першых актыўна выкарыстоўвалі беларускія этнографы. Прапаную зварнуць увагу на выкарыстанне вусных крыніцаў у гістарычных даследаваннях.

Вусная гісторыя ў галіне гістарычнай беларусістыкі пачала пашырацца на рубяжы ХХ – ХХІ ст. Тэматычна яна была звязаная з тэмай камуністычных рэпрэсій у Беларусі. Адным з першых актыўна выкарыстаў метады вуснай гісторыі Зянон Пазняк пры расследаванні злачынства ў Курапатах (Пазняк З. Курапаты: Менск, 1994). Неабходна назваць зборнік “Боль людская” з успамінамі рэпрэсаваных “Боль людская. Воспоминания жертв политических репрессий 1930-1950-х гг.” (Сост. Н.В.Василевская и др. Мн.: ООО «Ковчег», 1999).

Папулярнае вуснай гісторыі моцна паспрыяў праект “Блізкая гісторыя” грамадскага аб’яднання “Дыярыш” з конкурсамі для школьнікаў (“Мой радавод. Лёс сям’і ў ХХ ст.”; “Паўсядзённае жыццё ў Беларусі. 1945-1965” ды інш.).

Іншыя перспектывы выкарыстання вуснай гісторыі выявіла публікацыя гістарычнага эсэ славутага беларускага навукоўца Мікалая Улашчыка “Была такая вёска” (М.Улашчык. Выбранае / Укладанне А.Каўкі і А.Улашчыка. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001). Яно было напісанае яшчэ ў 1970-я гг. ХХ ст. Аўтар актыўна выкарыстоўваў вусныя крыніцы, а менавіта, аповеды сваякоў з уласнага дзяцінства, якія захавала ягоная памяць. У выніку атрымаўся надзвычай цікавы і яркі нарыс сацыяльна-эканамічнага развіцця і штодзённага жыцця вёскі Віцкаўшчына (Мінскі павет) на мяжы ХІХ – ХХ ст. Многія беларускія даследчыкі зварнулі ўвагу на гэтую публікацыю, але пакінуць працоўныя кабінеты і акунуцца ў стыхію “жывых архіваў” адважыліся нямногія.

Важную ролю ў развіцці беларускай вуснай гісторыі адыгралі сябры Беларускага гістарычнага таварыства ў Польшчы. У 2000 г. у Беластоку выйшаў з друку зборнік “Бежанства 1915 г.”. Ён складаецца з перадруку раней апублікаваных на старонках беластоцкай “Нівы” аповедаў колішніх бежанцаў, а таксама з адмыслова запісаных успамінаў. Ужо ў наступным годзе чытачы атрымалі зборнік “У новай Айчыне” (Беласток, 2001), прысвечаны штодзённаму жыццю беларусаў Беласточчыны ў міжваенны перыяд. Нарэшце, у 2003 г. выйшаў трэці зборнік “Пакаленне вайны”, які ўтрымліваў вусныя ўспаміны пра штодзённае жыццё беларусаў Беласточчыны ў перыяд Другой сусветнай

вайны. Аўтарам прадмоваў да ўсіх трох зборнікаў быў вядомы гісторык Яўген Мірановіч (Eugeniusz Mironowicz).

Беластоцкія выданні звярнулі на сябе ўвагу. Упершыню быў сістэматычна выкарыстаны метада інтэрв'ю, а вусныя ўспаміны набывалі якасць дакументальных матэрыялаў. Але былі і пэўныя недахопы. Арганізатары гэтага праекта не палічылі патрэбным пазнаёміць чытача з тэарэтычнымі і метадалагічнымі аспектамі ўласнага праекту, не паклапаціліся пра апісанне даследчага метаду, не сталі характарызаваць склад даследчых групаў, не апублікавалі апытальнікі і г.д.

Вялікую ролю ў станаўленні вуснай гісторыі адыграла адукацыйная і навуковая праграма Міжнароднай школы гуманістыкі пры Цэнтры даследаванняў антычнай традыцыі ў Польшчы і Цэнтральна-Усходняй Еўропе Варшаўскага ўніверсітэту (*MSH OBTA UW*) “Памежжа Беларусі: гісторыя, культура, мова” (навуковы кіраўнік прафесар Эльжбета Смулкава (Elżbeta Smułkowa)). Праграма, якая ажыццяўлялася з 2001 па 2006 гг., стала сапраўднай школай вуснай гісторыі для большасці сучасных беларускіх “вусных гісторыкаў”. Асабліва важным было тое, што ў межах гэтай праграмы сустрэліся прадстаўнікі гістарычнай навукі, антрапалогіі, лінгвістыкі, этнаграфіі ды інш. Гэтая “сустрэча” спрыяла актыўнай міждысцыплінарнай камунікацыі.

Важным крокам у навуковай папулярызацыі вуснай гісторыі стала публікацыя на старонках “Беларускага гістарычнага агляду” (том 7, сшытак 2. 2000) перакладу артыкула англійскага даследчыка Гўіна Прынза (Gwyn Prins) “Вусная гісторыя”. Аўтар адзначаў наватарскі характар вуснай гісторыі, аспрэчваў крытыку яе з боку “гісторыкаў-дакументалістаў” і абгрунтоўваў права новага накірунку гістарыяграфіі на пэўную “акадэмічнасць”. Першай спробай тэарэтычнага асэнсавання значэння і ролі *Oral history* для развіцця гістарычнай беларусістыкі стаўся артыкул А.Смаленчука “Апалогія вуснай гісторыі”, апублікаваны на старонках часопіса “Гістарычны альманах” (том 9, 2004).

Сярод сучасных беларускіх даследчыкаў у галіне *Oral history* варта назваць Алеся Смаленчука і Андрэя Вашкевіча, Ірыну Махоўскую і Ірыну Раманаву, Ірыну Кашталіян і Вольгу Шаталаву. Іх праекты па вуснай гісторыі датычаць пераважна ваенна-палітычных, эканамічных, канфесійных і нацыянальна-культурных аспектаў гісторыі нямецкай акупацыі Беларусі, усталявання і ўмацавання савецкай улады ў Заходняй Беларусі, гісторыі асобных населеных пунктаў (Мір, Гродна), гісторыі штодзённасці, праблематыкі камуністычных рэпрэсій і адаптацыі былых зняволеных пасля вызвалення з ГУЛАГу ды інш.

Значным даследаваннем у галіне вуснай гісторыі стала кніга “Мір: гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары” (Вільня: ЕГУ, 2009), якая выйшла з друку пры падтрымцы Інстытута гістарычных даследаванняў Беларусі (ЕГУ). І.Махоўская і І. Раманова некалькі гадоў запісвалі ўспаміны жыхароў Міра. У цэнтры ўвагі апынулася штодзённае жыццё мястэчка і замка ў міжваенны час, калі Мір знаходзіўся ў складзе Польскай дзяржавы, у перыяд г.зв. “першых Саветаў” (1939-1941), а таксама ў часы нямецкай акупацыі. З дапамогай тэматычнага мантажу фрагментаў аповедаў розных рэспандэнтаў, а таксама дапаўняючы іх асобнымі эпізодамі біяграфій міранаў даследчыцы сканструявалі свайго роду калектыўны апавед пра штодзённае жыццё. Найцяжэй было аднавіць габрэйскія старонкі гісторыі Міра, паколькі габрэяў у мястэчку ўжо няма, а ўзгадвалі пра іх жыццё колішнія суседзі – беларусы, палякі і татары. Аўтары паспрабавалі кампенсаваць пэўную аднабаковасць погляду эпістальярнай спадчынай мірскіх габрэяў і фрагментамі апублікаваных імі ўспамінаў. Варта адзначыць, што ў Прадмове характарызаваўся даследчы метада і тлумачыліся асаблівасці інтэрпрэтацыі вусных крыніцаў.

Увагі заслугоўвае таксама ўдзел І.Раманавай і І.Махоўскай у выданні зборніка “Устная история в Карелии. Выпуск IV. Карелия и Беларусь: повседневная жизнь и культурные практики населения в 30-50-е гг.” (Петразаводск: Издательство ПетрГУ, 2008). Тэксты беларускіх даследчыц былі прысвечаныя практыкам адаптацыі жыхароў

мястэчак Заходняй Беларусі ў 1920-30-я гг., а таксама былых вязняў ГУЛАГу пасля іх вяртання дадому. Апроч таго І. Раманава апублікавала тэксты пяці інтэрв'ю.

Пра значны патэнцыял вуснай гісторыі сведчаць вынікі навуковай дзейнасці А.Смаленчука. У 2000 г. на старонках часопіса “Спадчына” (№ 5-6) быў апублікаваны артыкул “Добры быў пан...” Раман Скірмунт у вусных успамінах жыхароў в.Парэчча Пінскага раёну” (сааўтар Алеся Сідлярэвіч). Гэта была спроба інтэрпрэтацыі матэрыялаў вусных успамінаў, што датычылі жыцця і дзейнасці вядомага палітыка-краёўца, кіраўніка ўраду БНР (1918) Рамана Скірмунта ў перыяд 1920 – 1930-х гг., калі ён ужо адышоў ад беларускага руху і пераважна жыў у маёнтку. Ужо гэтая першая экспедыцыя высветліла значэнне вуснай гісторыі для развіцця гістарычнай біяграфістыкі, а таксама для вывучэння мінулага населеных пунктаў Беларусі.

Вынікам наступных экспедыцый А.Смаленчука сталі новыя публікацыі, прысвечаныя асабе Рамана Скірмунта, Марыі Магдалены Радзівіл, адлюстраванню ў памяці жыхароў беларускіх вёсак падзеяў Другой сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі ды інш. З 2006 г. у Інстытуце гістарычных даследаванняў Беларусі (дырэктар А.Смалянчук) Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэту (ЕГУ) рэалізуецца праект “XX стагоддзе ў памяці беларусаў”. За гэты час у межах гэтага праекту былі праведзеныя пяць экспедыцый выкладчыкаў і студэнтаў ЕГУ, якія працавалі ў Пінскім (2006), Браслаўскім (2007), Слоніўскім (2008), Мазырскім, Столінскім, Іванаўскім (2009), Пастаўскім і Мядзельскім (2010) раёнах.

Дзякуючы ЕГУ вусная гісторыя паступова становіцца акадэмічнай дысцыплінай. З 2007 г. на магістэрскай праграме “Ахова і інтэрпрэтацыя культурнай спадчыны” выкладаецца вучэбны курс “Вусная гісторыя: тэорыя і практыка” (А.Смалянчук). Студэнты праводзяць самастойныя вуснагістарычныя даследаванні. Вось тэматыка некаторых з іх: “Францішак Багушэвіч у памяці жыхароў в. Свіраны” (Ю.Юркевіч), “Паўстанне” 1939 г. у памяці жыхароў г. Скідаля” (Р.Бегун), “Нонканфармісты савецкага Мінску” (Я.Сурскі), “Мястэчка Пухавічы і вёска Блонь у міжваенны час” (Т.Майко), “Улада ва ўяўленнях жыхароў беларускай вёскі (паводле матэрыялаў Браслаўскай экспедыцыі 2007 г.)” (Г.Кавалёва) ды інш. У 2009 г. у ЕГУ была абароненая першая магістэрская дысертацыя з галіны вуснай гісторыі – “Віцебск 1920-40-х гг. у вуснай гісторыі” (А.Мінін).

Сёння вусная гісторыя ў Беларусі знаходзіцца пераважна на “пазітывісцкім” этапе свайго развіцця. Дамінуе *гістарычны дыскурс*. Даследчыкі выкарыстоўваюць метады інтэрв'ю пераважна дзеля пашырэння факталагічнай базы беларускай гістарыяграфіі альбо прапануючы нетрадыцыйны погляд на пэўныя падзеі мінулага.

Тым не менш актуальнасць і важнасць развіцця вуснай гісторыі ў Беларусі не выклікае сумніву. Ва ўмовах сучаснай гістарычнай палітыкі вусная гісторыя выразна супрацьстаіць спробам фальсіфікацыі мінулага дзеля ідэалагічнага ўмацавання існуючага палітычнага рэжыму. Прынамсі, яе дадзеныя абвяргаюць або ставяць пад сумніў высновы прадстаўнікоў сучаснай дырэктывнай гістарыяграфіі наконт пазітыўнай ролі калектывізацыі ў беларускай вёсцы, усенароднай падтрымкі сталінскага рэжыму нават у часы Другой сусветнай вайны, паказваюць негатыўныя бакі партызанскага руху ў перыяд нямецкай акупацыі ды інш.

Oral history пашырае кола гістарычных крыніцаў, ператвараючы вусны аповед у гістарычны дакумент. Кожнага чалавека ў пэўнай сітуацыі можна разглядаць як свайго роду “жывы архіў”.

Вусная гісторыя дае магчымасць выказацца тым, хто з годнасцю вытрымаў ваенныя і палітычныя выпрабаванні XX стагоддзя. Гэтыя людзі заслугоўваюць быць выслуханымі, а іх версія беларускай гісторыі мінулага стагоддзя павінна прысутнічаць у айчыннай гістарыяграфіі. *Oral history* – гэта таксама павага і давер да тых пакаленняў, якія здолелі перажыць сацыяльныя, ваенныя і палітычныя катаклізмы XX ст. і захаваць Беларусь...

Найлепш пра гэта напісаў Пол Томпсан: “Вусная гісторыя – гэта новыя крыніцы і новы змест гісторыі. Яна змяняе яе сэнс як грамадскага міфа. Мы знойдзем у мінулым новых герояў – звычайных людзей [...] Вусная гісторыя вяртае гісторыю людзям, і яна перадаецца іх уласнымі словамі”.

Сацыялагічны дыскурс вуснай гісторыі, цікавасць да якога ў беларускай гуманістыцы апошнім часам выразна расце, можа стаць моцным штуршком для развіцця міждысцыплінарных даследаванняў, якія прынамсі злучаць намаганні гісторыкаў, сацыёлагаў, антрапологаў і лінгвістаў. *Oral history* таксама мае вялікі патэнцыял для вывучэння феномена калектыўнай памяці, а гэта, у сваю чаргу, непасрэдна датычыць надзвычай актуальнай у Беларусі праблемы ідэнтычнасці...

Задачы Онлайн архіва

- У першую чаргу архіў павінен стаць месцам захавання назапашаных рознымі даследчыкам калекцыяй вусных крыніцаў і стварыць умовы доступу да іх, як для навукоўцаў, так і для людзей, цікаўных да “жывой гісторыі”. Сабраныя матэрыялы могуць стаць вельмі важнай крыніцазнаўчай базай для даследавання гісторыі Беларусі XX ст., асабліва ў галіне сацыяльнай гісторыі (у т.л. гісторыі вёскі і горада, гісторыі сям’і, гендэрнай гісторыі, гісторыі сацыяльных групаў), гістарычнай біяграфістыкі, ваеннай гісторыі, гісторыі навукі і гісторыі рэлігіі, штодзённай гісторыі ды інш.

Зразумела, што архівізацыя вусных крыніцаў азначае іх сістэматызацыю і каталагізацыю. Ужо адно гэта дазволіць больш выразна ўявіць зробленае ў краіне ў галіне вуснай гісторыі, а таксама вызначыцца з далейшымі крокамі па яе развіцці.

- Архіў можа стаць свайго роду неафіцыйным каардынацыйным цэнтрам даследаванняў у галіне вуснай гісторыі. Прычым гэта датычыць як *гістарычнага*, так і *сацыялагічнага* дыскурсаў. Супрацоўнікі архіва могуць аказваць кансультацыйныя паслугі і спрыяць пашырэнню вуснагістарычных даследаванняў на розных узроўнях, у т.л. у галіне адукацыі і выхавання.

- Стварэнне архіву паспрыяе больш актыўнаму выкарыстанню вялікага патэнцыялу вуснай гісторыі ў змаганні з рознымі варыянтамі фальшавання гісторыі дзеля пэўных ідэалагічных звышмэтаў. І не так важна, ці гэта будзе “прасавецкая, “заходнеруская”, “нацыянальна-дзяржаўная” ці нейкая іншая версія гісторыі XX ст. Жыхары краіны павінны ведаць і вывучаць тую гісторыю, якую насамрэч перажывалі іх продкі...

А.Смалянчук 2011-09-20